

KÖZELÍTÉSEK

Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez

Antal Róbert-István
Both Noémi Zsuzsanna
Fazakas László
Fodor János
Főcze János
Kovács Szabolcs
Olosz Levente
Romsics Ignác

KOMP-PRESS KIADÓ
KORUNK
Kolozsvár, 2018

TARTALOM

ROMSICS IGNÁC	
Bevezetés	7
FAZAKAS LÁSZLÓ	
Közművesítés a dualizmus kori Kolozsváron	13
OLOSZ LEVENTE	
Ortodoxból cionista	
<i>Szemponatok a dicsőszentmártoni zsidóság</i>	
<i>1850 és 1919 közötti történetéhez</i>	<i>37</i>
FODOR JÁNOS	
Bernády György	
és a Magyar Polgári Demokratikus Blokk,	
1929–1933	71
FÖCZE JÁNOS	
A Magyar Dolgozók Országos Szövetségének	
1934-es megalakítása és megalakítói	107
ANTAL RÓBERT-ISTVÁN	
Jordáky Lajos pályakezdése	149
KOVÁCS SZABOLCS	
A kolozsvári népbíróóság tevékenysége	
a II. világháború utáni Erdélyben	191
BOTH NOÉMI ZSUZSANNA	
A „rendtartó” és „törvényhozó székely falu”	
értelmezésének kontextusai	
<i>Reflexiók Imreh István történetírói munkásságáról</i>	<i>231</i>

BEVEZETÉS

A 1918–20-as erdélyi impériumváltás a nagy hagyományokkal rendelkező ottani magyar történetírást is derékba törte. Az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetem 1919. május 12-ei lefoglalása és román állami tulajdonba vétele után a tanárok többsége ismeretes módon Magyarországra települt át, és 1921-től az újonnan létesített szegedi tudományegyetemen folytatta munkáját. A történészek közül közülük tartozott Szádeczky-Kardoss Lajos, a magyar kora újkor és a székelyek történetének kutatója, aki a Magyar Történeti Intézetet vezette; a sokoldalú – magyar és egyetemes történeti témák mellett módszertani és elméleti kérdésekkel is foglalkozó – Márki Sándor, aki az Egyetemes Történeti Intézet élére került, s a pályáját benépes szerzetesként kezdő és főként magyar középkorral és egyháztörténettel foglalkozó Erdélyi László, aki a Művelődéstörténeti Intézet vezetője lett. Az egyetem nevesebb diákjai közül Jancsó Benedek, Lukinich Imre és Malonyay Dezső munkássága ugyan-csak Magyarországon teljesedett ki. Pósta Béla tanítványa, a fiatal Roska Márton, aki éremtannal és régészettel foglalkozott, viszont – állandó zaklatásoknak kitéve – tovább tanított a román-ná vált egyetemen, s csak 1937-ben költözött át Magyarországra. És Kolozsvárott maradt Kelemen Lajos is, aki 1938-as nyugdíjazásáig könyvtárosként és levéltárosként dolgozott.

A megrendült intézményrendszer helyreállítására és szakemberekkel való feltöltésére az 1940-es második bécsi döntés után került sor, amikor a román egyetem Nagyszebenbe költözött, s a 19. századi épületeket ismét a magyar nyelvű felsőoktatás szolgálatába állították. A történelmet és segédtudományait többek között a visszatért Roska Márton és a fiatal László Gyula oktatta, a középkori magyar történelmet Váczy Péter, az újkori magyar történelmet Baráth Tibor, a kelet-európaiakat pedig Bíró Vencel. De itt tanított Bónis György, a kiváló jogtörténész és Gáldi László nyelvész és irodalomtörténész is. Az egyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és más magyar intézmények visszavétele mellett új intézmények is létesültek. Ezek közül kiemelkedett a Kolozsvár székhellyel megalakított Erdélyi Tudományos Intézet, amely a magyarság és a románság múltjával és jelenével, valamint a magyar–román kapcsolatok történetével foglalkozott. Különböző osztályai működtek, amelyek közül a történetit Makkai László és I. Tóth Zoltán neve fémjelezte. Bekapcsolódott a munkába az 1941-től kolozsvári levéltárosként dolgozó Jakó Zsigmond is, Mályusz Elemér tanítványa. A számos kiadvány közül, amelyet 1940 és 1945 között megjelentettek, kiemelkedik a *Magyarok és románok* című kétkötetes tanulmánygyűjtemény.

1945 után ismét fordult a kocka. Az Erdélyi Magyar Tudományos Intézetet és az Erdélyi Múzeum-Egyesületet a román kormány 1949-ben feloszlatta, és munkatársait jórészt elbocsátotta. Bár a magyar nyelvű egyetem 1959-ig megmaradt, működési feltételei egyre romlottak, és a magyar tanári gárda tagjai többségének ugyancsak felmondtak, illetve távozásra kényszerítették őket. Kivételnek számított Jakó Zsigmond, aki kisebb megszakítástól eltekintve 1981-es nyugdíjazásáig taníthatott középkori paleográfiát és történelmet. Új kollégái, illetve a kolozsvári történészek közül említhető még az ókori történelemmel foglalkozó Bodor András, a székelyek történetét kutató Imreh István, a Rákóczi-szabadságharc iránt érdeklődő Magyarai András, a 18–19. századdal foglalatoskodó Csetri Elek, a művelődéstörténész

Benkő Samu, az erdélyi magyarság 19. századi történetét bűvárló Egyed Ákos, valamint a várostörténészként és a levéltárban művelőjeként ismertté vált Kiss András. Az anyanyelven történő oktatás azonban fokozatosan szorult vissza. A magyar nyelvű önálló történelmi szakirányt 1977-ben szüntették meg, ezt követően csak történelem–filozófia szakon végezhettek a történelem iránt érdeklődő magyar diákok. Ezzel párhuzamosan a diáklétszámot is korlátozták, mígnem 1983-ban teljesen felszámolták a magyar nyelvű történelemoktatást.

A romániai magyar történetírás másik központja a Román Tudományos Akadémia bukaresti Nicolae Iorga Történettudományi Intézetében alakult ki Demény Lajos körül. Kolozsvári tanulmányai után Demény 1956-ban Leningrádban szerzett kandidátusi fokozatot, és 1964-től dolgozott a Iorga Intézetben. Nevéhez fűződik az intézet nemzetiségtörténeti kutatócsoportjának megszervezése s az 1569 és 1692 közötti időszakot átfogó *Székelv Oklevéltár* új sorozatának a megindítása és szerkesztése. Ez utóbbi első kötete 1983-ban jelent meg Bukarestben, a nyolcadik pedig 2006-ban Marosvásárhelyen. Demény nemzetiségtörténeti csoportjában kezdte pályáját Csucsuj István, aki Bukarestből 1979-ben került a kolozsvári egyetemre, s lett a történelmi tanszék 20. századi történelmet is oktató professzora.

Részben elvi, részben nagyon is érthető pragmatikus okokból (cenzúra) Erdély 20. századi történetével sem a kolozsvári, sem a bukaresti történészek, sem más városok helytörténészei nem vagy alig foglalkoztak. Munkásságuk súlypontjai a középkor, az Erdélyi Fejedelemség kora és az újkor volt a 19. század közepéig. Magyarországon úgyszintén a kutatás periferiájára szorult Erdély 19–20. századi története. Csatári Dániel ideológiailag meglehetősen elfogult, ám akkor mégis hiánypótló munkája – *Forgószélben*, 1969 –, amely a román–magyar viszony 1940 és 1944 közötti történetét dolgozta fel, kivételszámba ment.

A változás első jelei Magyarországon az 1980-as évek második felében (Köpeczi Béla főszerk.: *Erdély története*. I–III. Bp.,

1986), Romániában az 1989–90-es rendszerváltozás után kezdtek mutatkozni. Az azóta eltelt több mint negyedszázadban mindkét ország kutatóinak kitágult a horizontja, s a régebbi korok mellett az utolsó évtizedek történetéről is számos értékes munka látott napvilágot. A fehér foltok száma azonban még mindig igen jelentős, ezért rendkívül fontos azoknak a fiatal történészeknek a tevékenysége, akik a 19. század végi s különösen a 20. századi Erdély történetére specializálódnak. Ez a kötet 7 ilyen erdélyi történész munkájába enged bepillantást. Egyikük (Fodor János) már a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem Magyar Történeti Intézetének tanársegédje, a többiek ugyanott vagy az egri Eszterházy Károly Egyetem Történettudományi Iskolájában doktorandusok. Tehetségüket és szorgalmukat valamennyien számos tanulmánnyal bizonyították már, ez az első alkalom azonban, hogy sajátos arculatú generációs csoportként együttesen lépnek fel.

Fazakas László Kolozsvár modern várossá válásának egyik fontos aspektusát, dualizmus kori közművesítésének történetét villantja fel elsősorban a közvilágítás fejlődésére, valamint a vízellátás és a csatornázás megszervezésére koncentrálna. Olosz Levente a dicsőszentmártoni zsidó közösség példáján keresztül a cionizmus erdélyi megjelenésébe enged bepillantást. E két társadalomtörténeti jellegű munkát három politikatörténeti tanulmány követi. Fodor János a két háború közötti erdélyi politikai mozgalmak egyik vezetőjének és kulcsfigurájának, a konzervatív-liberális marosvásárhelyi Bernády Györgynek a kísérletét mutatja be az Országos Magyar Párt megújítására. Főcze János a korszak erőteljesen baloldali, lényegében kommunista irányítás alatt álló szervezetének, a MADOSZ-nak a megalakulását vizsgálja. Ehhez szorosan kapcsolódik Antal Róbert írása a szociáldemokrata Jordáky Lajos szocializációjáról és pályakezdéséről. Kovács Szabolcs egy eddig kevésbé ismert levéltári forráscsoport alapján a magyar vezetőkkel szembeni 1945 utáni román megtorlások jellegzetességeit elemzi. A kötetet Both Noémi Zsu-

zsanna historiográfiai jellegű és elméleti tanulságokat is megfogalmazó tanulmánya zárja az ún. erdélyi történetírói iskola egyik fontos képviselőjének, a székelyek történetével foglalkozó Imreh Istvánnak a munkásságáról. Bár témáik és részben módszereik is különböznek, valamennyien a fiatal erdélyi magyar történész-nemzedék tehetséges tagjai, akik az elkövetkezendő években egészen bizonyosan számos kitűnő munkával fogják megajándékozni az Erdély 19–20. századi története iránt érdeklődő olvasóközönséget.

Lectori salutem!

ROMSICS IGNÁC

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA

A „RENDTARTÓ”
ÉS „TÖRVÉNYHOZÓ SZÉKELY FALU”
ÉRTELMEZÉSÉNEK KONTEXTUSAI
REFLEXIÓK IMREH ISTVÁN TÖRTÉNETÍRÓI
MUNKÁSSÁGÁRÓL

*„A történelem az emlékezés által válik mítosszá.
Nem elvalótlanodik, hanem épp ellenkezőleg, így válik csak
valósággá, lankadatlan normatív és formatív erővé.”*

Jan Assmann

Az 1980-as években a magyarországi kutatók az erdélyi magyar történetírás fő jellemvonásának a pragmatikus tudományművelést látták. Benda Gyula Imreh István és Egyed Ákos egy-egy tanulmánykötetéről írt recenziójában fejtette ki véleményét, mely szerint „a történetírás azonban nemcsak tudományos belügy, hanem mindig emberi, nemzeti közösségek *kollektív emlé-*

A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica ösztöndíj-programjának támogatásával készült. Szerződésszám: 5633/2/2016/HTMT. Hasznos tanácsaiért, illetve a kézirat véleményezéséért Pál Juditnak, Fehér Andreának és Romsics Ignácnak tartozom köszönettel.

kezete [kiemelés tőlem – B. N.] is volt, formálta hagyományait. Korunkban a tudomány és a történeti hagyomány gyakran szétválnak, magyarországi vitáink gyakori ellentétpárja az olvas-hatatlan (értéktelen) tudomány és a közönségsikert arató »tudománytalan« történetírás. Az erdélyi magyar tudományosságban a kettő – tudomány és nemzeti hagyomány – szorosan összefonódik.¹ Ezzel összecseng Hajdú Lajos Imreh István ugyanazon kötetéről írt ismertetése, mely szerint a kiadvány »gondolkodásra sarkall, ítélkezésre ösztönöz, mindezt pedig csak nagy felelősségtudattal, minden tényező gondos mérlegelésével teheti meg a történész. Másképpen nem nyújthatna a kortárs olvasó számára követendő példát, biztatást, szilárd alapot az önbecsüléshez – ezért nagy a történelmi tanulságokat feltáró írástudók felelőssége. Ez a felelősségvállalás hatja át Imreh – valamint a többi erdélyi történész – könyvének szinte valamennyi sorát.« Pár sorral alább pedig így folytatja: »szerzőnk azon tanulmányait is, amelyeket recenziómban nem említettem, az eddig említett értékek jellemzik, valamint az erdélyi magyar történetírói iskola általános erénye: a mának szóló tanulságok, néha intelmek indirekt megfogalmazása.«²

A »pragmatikus tudományművelés« okait keresve tanulmányomban Imreh István székely faluval kapcsolatos kutatásainak a szocializációs előzményeit és kontextusát vizsgálom. Philippe Lejeune nyomán Imreh István írásait az életmű s ilyenként az »önéletrajzi tér« részének tekintem.³ Lejeune abban az esetben használja az »önéletrajzi tér« fogalmát »amikor az egymással játszó szövegek között van egy *stricto sensu* önéletrajzi elbeszélés is«. Imreh Istvánnak nincs önéletírása, azonban meglátásom szerint ezt helyettesíthetik a személyes életútra vonatkozó más jellegű önreflexiók (pl. interjúk, naplók, levelek), továbbá az általam végzett kutatás is. A tartalmat és az értelmezését is befolyásoló kontextus elemzése révén a művek létrejöttének körülményeit elemzem. Az általam is alkalmazott kontextuselmélet lényegét Keszeg Vilmos a következőképpen foglalta össze: »a

kontextuselmélet tudományos szemlélet, amelyet a humán-, a társadalom-, a természet- és a műszaki tudományok területén egyaránt alkalmaznak. Alkalmazása a 20. század második felében vált általánossá. Megalapozói Ludwig Wittgenstein filozófus és John Langshaw Austin. Esetünkben a kontextus a kommunikáció, a közlés környezete, amely befolyásolja az üzenet tartalmát, jelentését. A jelentés megértéséhez szükség van a megnyilatkozás nyelven kívüli szituációjának ismeretére.”⁴ Más szavakkal: a múltból alkotott képzeleteink jelenbe ágyazottságának tételéből kiindulva és a dekonstruktivizmus eszközeit felhasználva a székel faluközösség Imreh István általi reprezentációjának céljait és körülményeit ismertetem, szólva ezen szövegek recepciójának, „olvasói terének” kérdéséről is.

IMREH ISTVÁN MINT „A SZÉKELY FALUKÖZÖSSÉG NÓTÁRIUSA”

A Magyar Nemzeti Galéria 2016-ban szervezett Picasso-tárlatának a művész 1907 és 1916 közötti alkotói periódusára vonatkozó szövegrészlete szerint: „Picasso alighanem az Avignoni kisasszonyokkal (1907; New York, Museum of Modern Art) vált Picassóvá.” Ennek analógiájára mondhatjuk, hogy Imreh István (Sepsiszentkirály, 1919. szeptember 11. – Kolozsvár, 2003. január 31.) *A rendtartó székel falu*⁵ és *A törvényhozó székel falu*⁶ című könyveivel vált „Imreh Istvánná”. Szerteágazó tematikájú tudományos és népszerűsítő írásai,⁷ illetve kutatási területétől eltérő egyetemi előadásai⁸ ellenére, élete zenitjén mint a „székel faluközösség nótáriusa”⁹ tekintett önmagára, sőt egy Wellmann Imréhez küldött levelében elragadtatásában odáig ment, hogy kijelentette: „amióta az eszemet tudom, szeretnék székel paraszti írásokat megjelentetni”.¹⁰ Az utókor emlékezete is ennek megfelelően vagy legalábbis ehhez hasonlóan alakult. Az életművet elsőként elemzés tárgyává tevő Wellmann Imre, *Földközösségtől faluközösségig – kutatások és felfogások Tagányi Károlytól*

*Imreh Istvánig*¹¹ című tanulmányának már a címe is Imreh István székely faluközösségre vonatkozó munkáit emelte ki és helyezte el a magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás történetében.¹² Ettől talán nem független, hogy a Wellmann Imre javaslatára 1990-ben akadémiai külső taggá választott Imreh István 1992 szeptemberében tartott székfoglaló előadásában éppen a székely faluközösség alkonyáról értekezett.¹³ Vofkori Mária röviddel Imreh István halála után írt szövegében nem bírt ellenállni a kísértésnek és volt tanárának *A rendtartó székely falu és A törvényhozó székely falu* című kötetei kapcsán az „életmű magvára” is utalást tett.¹⁴ „Ez természetesen nem jelenti azt, hogy fontosságában ez a két könyv döntően kiemelkedne az életmű egészéből – írta –, de talán a tévedés kockázata nélkül elmondhatjuk, hogy ezekben bármely olvasó megtalálhatja az Imreh-i *életmű magvát* [kiemelés tőlem – B.N.]. Ezek a könyvek azokat a témákat taglalják, amelyek korábbi és későbbi művekben, más megközelítésben, más vonatkoztatási rendszert használva, de szintén megjelennek: a székely társadalom szerkezetét és az abban rejlő ellentéteket, a székely társadalomban munkálkodó szokásokat és rendeleteket, kötöttségeket és alávetettségeket, a falutörvények születésének körülményeit, megírásuknak okát és módját, a rendtartás szerződésszerűségét és elismertetését, azt, hogy rokontalan-e a székely falutörvény.”¹⁵

Az alkotás folyamatával egy időben keletkezett források bevonásával a retrospektív elbeszéléseken alapuló kép árnyalható. Egy 1975 áprilisában írt, Benda Kálmánnak küldött levélben Imreh István arról számolt be, hogy „volt most egy hosszabb időszak, amikor – talán először – kifogyóban volt a benzinem, s kisé a lejtő vitt, nem a motor hajtott. Napokban azután eladtam a bőröm a Kritérionnak. Arra szegődtem el, hogy a »fehér sorozat«-nak székely falutörvényeket gyűjtök s publikálok. Nincs több okom tehát az önsajnáló szomorkodásra. Meg is gyorsult az elmúlt napokban az olvasnivalóra vadászás és mind ékeesebb és ragadozóbb a »falu«-nak gyűjteni vágyó elme.”¹⁶ Egy másik, ez

idő tájt keletkezett, Árvay Józsefnek írt beszámolójából pedig az olvasható ki, hogy a „régí álom” beteljesítéséhez az elszántság mellett Mikó Imre és Jakó Zsigmond bátorítása is hozzájárult.¹⁷

A „RENDTARTÓ” ÉS „TÖRVÉNYHOZÓ SZÉKELY FALU”

Imreh István életműbiográfiája a tematikai kontinuitást igazolja. Publikációs jegyzékének első tétele – s e tény később nem kevés büszkeséggel töltötte őt el¹⁸ – gyermekkorának helyszínéhez, a háromszéki Sepsibodokhoz kötődik.¹⁹ A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének lapjában, a *Március* hasábjain között írás²⁰ az 1940-es évek elején végzett terepmunka eredményeit ismerteti. Imreh István a bodokiakat gazdasági és kulturális jellemvonások által körülírható „communitásként” definiálta,²¹ ugyanakkor a rendi korszakban gyökerező struktúrák által tagolt közösségként jellemezte. Úgy vélte, hogy a rendiség korában a falu társadalma három csoportba oszlott, így földesurak, katonáskodó szabad székeltek és uradalmi jobbágys, zsellérek éltek egymás mellett. Megállapítása szerint, míg a jobbágy, zsellér saját tulajdon híján alávetettségben, munkakényszerben, ezáltal pedig erős gazdasági és személyi kötöttségben élt, addig „a másik csoport a határőrkatonaság tagjaként szabadságának tudatában, erős tulajdonosi öntudattal, kényszerszól, alávetettségtől mentesen dolgozott”, ezáltal nagyfokú csoportönézetet alakított ki.²² Úgy vélte, hogy a rendi különállást a közbirtokosság intézménye konzerválta annyira, hogy a társadalmi csoportok közötti határvonalak nyomai az 1940-es években is érzékelhetők voltak. A betelepítés idejét véve alapul, „ősi falulakóról” és „jövevényekről” is szót ejtett. Írásában egy rövid bekezdés erejéig utalt a „jövevények” által alapított zsidó és román fakitermelő vállalatokra, amelyeket közösségbomlasztóként jellemezett. „Megjelentek a zsidó és román fakitermelő vállalatok, lóra, zabra is adtak pénzt, csak »a szekér menjen«. Mentek is éjjel-nappal. Éjjel még jobban, a lopott fa miatt” – írta.²³

A sepsibodoki kutatások eredményeit Imreh István 1944-ben megvédett, *Székely közbirtokosságok* című doktori dolgozatában²⁴ és későbbi, székely faluval kapcsolatos írásaiban is hasznosította. Disszertációjában a gazdaság- és társadalomtörténet elválaszthatatlan egységét tételezte. Úgy vélte, hogy a föld tulajdonlásának módja és a termelés mikéntje, a történeti beágyazottsággal együtt alakítja ki a társadalom szerveződési formáit, szabályozza a mindennapi érintkezés módozatait. Ez az oka annak, hogy a földközösség erodálódásával párhuzamosan a rendi társadalom átalakulásának folyamatát is vizsgálta. A közbirtokosságok történetét a Tagányi Károly által használt terminológiára támaszkodva és a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* köré tömörülő történészek kezdeményezését folytatva a székely eredetkérdéstől a dolgozat megírásának időszakáig kísérte nyomon. Miután Tagányi a földközösség magántulajdonnal szembeni primátusát bizonyította be, Imreh István a székely közbirtokosságok történetének szintetikus összefoglalására tett kísérletet.²⁵ Okfejtése szerint, a székelység letelepedése óta jellemző földközösségi rendszer fölbomlásával a társadalmi igazságosság időszaka ért véget,²⁶ az egyenlőtlenségekkel jellemezhető kapitalizmus korszaka köszöntött be. Disszertációjában képviselt véleménye szerint a közbirtokosságból kiváló magánbirtokok közösségellenes úton keletkeztek, így e helyen is kritikával illette a gazdasági liberalizmust és az „egyéni haszonszerzőket”. Azon az állásponton volt, hogy a „szabadverseny” résztvevői nem egyenlő feltételekkel indultak mivel a törvény a vagyonosok számára több lehetőséget biztosított. A közösségi erdők felvásárlása tekintetében a „zsido” fakereskedő cégeket marasztalta el, mert úgy vélte, hogy a reális vételár értékének megfizetése nélkül, visszaélések révén váltak tulajdonosokká.²⁷ Az itt megfogalmazottakkal szemben, későbbi írásaiban az értékesztéssel járó átalakulás szükségszerűségét hangsúlyozta. Véleményének árnyalására talán *A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon* című tanulmánya a legszemléletesebb példa, ebben ugyanis arra mu-

tatott rá, hogy a sepsibodokiak újonnan adódó gazdasági lehetőségeket kihasználókkal szemben megfogalmazott vádjai alaptalanok, és egy letűnt világ értékrendjét tükrözik.²⁸

A székely falutörvények és falujegyzőkönyvek a közbirtokosságok történetének kutatása során kerültek Imreh István látókörébe. Későbbi meghatározása szerint: „az előbbi az írásba foglalt szokás, a leírt szóba rögzített gyakorlat, a hosszú időn át csiszolódott és nemzedékről nemzedékre átöröklődött normarendszer kodifikálása; időnként bővülve, frissülve az életrendező elvek gyűjteményébe beiktatott új szabályokkal. Az utóbbi pedig az élet, a gyakorlat rögzítése. A »protocollum« tehát arról beszél: miként érvényesültek a valóságban ezek a falutörvényekben egybefogott normák, de bő áradással sorolja azt is, ami az említett rendtartásokba már be sem fért. Ugyanakkor felillantja mindazt, amit már nem ősi, önrendelkezési hagyományok tanítása szerint rendez el a falu, hanem országos vagy széki törvényeknek és rendeleteknek engedelmeskedve.”²⁹ A falutörvények forrásértékét felismerve született meg első nagyobb lélegzetű munkája, mely szándék szerint a Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára tervezett emlékkönyvben jelent volna meg. A Szabó T. Attila szerkesztői munkájával 1947 szeptemberében elkészült kötet kiadására azonban már nem volt lehetőség,³⁰ így Imreh István *Székely falutörvények* című írása az Erdélyi Tudományos Intézet gondozásában önálló füzetként látott napvilágot.³¹ A bevezető tanulmány mellett a kiadvány három háromszéki község öt, 17–18. századi falutörvényét tartalmazza.³² A munka módszertanilag a Domanovszky-iskola uradalomtörténeti munkáinak megközelítésével rokonítható. Ennek oka az, hogy Imreh István úgy vélte: „a faluközösség, mint a parasztság gazdasági életét meghatározó, azt szervezetileg egybefogó alakulat, az uradalomtörténetíráshoz hasonló módszerű azt eredményeiben kiegészítő történeti kutatásra nyújt lehetőséget”.³³

Pár évvel később azonban egy „klasszikus” uradalomtörténeti munkát is megjelentetett. A *vagyonszerzés megítélése*

Sepsibodokon című írásában már utalt arra, hogy a Mikó-uradalom sepsibodoki jelenléte hozzájárult ahhoz, hogy a falu háromszéki viszonylatban, a környező településekhez képest „polgárosultabb” legyen.³⁴ Ezt a kérdést terjesztette ki és vizsgálta meg a *Majorsági gazdálkodás Székelyföldön a feudalizmus bomlásának időszakában*³⁵ című könyvében a 18. század végi és 19. század eleji székelyföldi nagybirtokos gazdálkodásról értekezve. Az elemzés a régi Háromszék és Felsőfehér vármegye néhány, a Mikó család birtokában lévő falujára terjedt ki, de a kötetben ezek székelyföldi és az erdélyi fejlődés egészéhez viszonyított helyzete is elemzés tárgyát képezi. A székelyföldi falvak társadalmi rétegeinek ismertetését, illetve a földközösség intézményének bemutatását követően a szerző a feudális nagybirtok válságát és a kapitalista termelési mód térhódítását ismerteti. Imreh István következtetése szerint a kapitalista termelési rend meghonosodása Erdélyben nem csupán „megkésve” jelentkezett, hanem több tényező által akadályoztatott is volt. A gazdasági rend átalakulásának gátját a „Habsburg-hatalom gyarmati gazdaságpolitikájában”,³⁶ illetve a bérmunka és a gépesítés korlátaiban látta. Munkájában a majorsági birtoktesztek 18–19. századi növekedését a közösségi birtokok magánkézbe kerülésének folyamatával és a jobbágyok helyzetének alakulásával, illetve az „osztályharc” kiélesedésével egyetemben tárgyalta. Statisztikai adatok tükrében a Mikó uradalom húzóerejéről vallott korábbi véleményét árnyalta. Számításai folytán arra az álláspont-ra jutott, hogy „az átlagot alig meghaladó terméseredmény mutatja, hogy a termelés színvonala a Mikó-majorságföldeken, bár nem alacsonyabb a szokásosnál, de nem is éri el a fejlettebb gazdaságok színvonalát”.³⁷

A kötet számos méltatásban részesült, de ugyanakkor vitát is generált. Böződi György bírálata szerint a kiadvány hamis képet nyújt a székelyföldi jobbágyság helyzetéről,³⁸ ami szerinte a szerző által használt források torzító perspektívájának tudható be. Böződi kifogásolta, hogy Imreh „nemesi és földesúri szempontú” munkákra alapozott, s magáévá tette Apor Károlynak a székely-

földi jobbágyság relatíve jobb helyzetére vonatkozó tételét is. Úgy ítélte meg, hogy az altorljai báró álláspontjának illő cáfolata helyett napilapokból vett idézetek szelektálásával és ferdítésével igazolta azt.³⁹ Az őt ért vádakra Imreh István is reflektált. Válaszában kifogásolta, hogy Böződi kötetét messze meghaladó kérdésekről vitázik. Szerinte kritikusa olyan tételek cáfolatát kérte számon rajta, melyekről már senki nem gondolja, hogy igazak. Végül pedig azt a vádat is elutasította, hogy a kötetében szereplő, hírlapokból vett idézetek a földesúri igények legitimálását szolgálták. Úgy vélte, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz.⁴⁰ A vitát Pataki József zárta le a *Korunkban* megjelentetett *Eredmények és feladatok a székelyek történeti múltjának feltárásában*⁴¹ című írásával, melyben Imreh István könyvének értékeit elismerve nem vitatta el Böződi bírálatának jogosságát sem. Álláspontja szerint a polgári, sőt feudális történetírók eredményeinek használata kiküszöbölendő, ugyanakkor öröndetes, hogy Imreh István a nyomtatott és levéltári források alapján olyan kérdéseket állított vizsgálódásának középpontjába, melyek összefoglaló művek megírásához nélkülözhetetlenek.

Az erdélyi nagybirtokrendszer hiánya mellett bizonyára Böződi György kritikája is hozzájárult ahhoz, hogy Imreh István gazdaság- és társadalomtörténeti kutatásai során a faládi levéltárak és hírlapok helyett a faluközösség által „termelt” forrásanyag kutatásával folytatta munkáját.⁴² Ezt jelzi az 1973-ban napvilágot látott *A rendtartó székely falu* című kötete is, mely bevezetővel és jegyzetekkel 15 faluközösség több száz határozatát közli tárgykörök szerint csoportosítva. Bevezető tanulmányában a szerző a falujegyzőkönyvek keletkezésének körülményeit ismerteti, átfogó képet adva így a székely faluról, annak társadalmáról, intézményeiről és eljárásairól. Az Imreh István által „parashti mindennapok naplójának” máskor a „faluközösség emlékiratának” nevezett falujegyzőkönyvek az 1848 előtti évszázad „feudalizmusból” „kapitalizmusba” forduló átmeneti időszakát mutatják be alulnézetből.

A székely társadalom mindennapjainak teljesebb megértését szolgálják az Imreh István korábban megjelent és első ízben közölt tanulmányokból összeállított *Erdélyi hétköznapiak*⁴³ székely faluközösségre vonatkozó írásai és *A törvényhozó székely falu* című kötet is. Az utóbbi, összesen több mint félezer oldalas kiadvány a terjedelmes bevezető tanulmány mellett 65 község 95 falutörvényét és rendtartását is közzéteszi. A kronologikus rendbe került falu- és megyetörvények, illetve határozatok az 1581 (Gyergyóújfalu törvénye) és 1846 közötti időszakban keletkeztek (Szentkatolna tűzoltási rendtartása). A feljegyzésre került és megőrződött falutörvények azonban szokásjog formájában a 16. századot megelőzően is szabályozó elvek voltak, így a korábbi évszázadokra vonatkozóan is eligazításul szolgálnak. A központi hatalom fokozatosan növekvő beavatkozási igénye ellenére falutörvények egészen a 19. század közepéig léteztek. Az archaikus formák továbbélésére Imreh István szerint a termelőtechnikák lassú változása ad magyarázatot.⁴⁴

Imreh István ímént említett köteteiről nemcsak Romániában, hanem magyarországi lapokban is több tucat ismertetés látott napvilágot. Írásai azonban a magyarországi szélesebb olvasóközönség számára az 1987-ben, Győrben kiadott *Székelyek a múlt időben* című kiadvánnyal váltak hozzáférhetővé, mely Imreh István korábban megjelent székely gazdaság- és társadalomtörténet témakörébe tartozó munkáit fogta egybe.⁴⁵ A kötet kiadásával párhuzamosan Imreh István Pataki Józseffel együtt már egy nagyobb lélegzetű könyvön dolgozott. A *Kászonszéki krónika*⁴⁶ a korábbi eredményekből nőtt ki, hiszen a szék a közösségeket egybefogó intézmény – s ilyenként a falubíró által hozott határozatok fellebbezési fóruma volt. Funkcióját tekintve – a vármegyéhez hasonlóan – a faluközösség érdekeit képviselte, ugyanakkor a központi hatalom törekvéseinek végrehajtójaként is funkcionált. A „mi tudat” meglete ellenére a faluközösséghez képest a szék emberközi kapcsolatai lazábbak voltak. Míg a közösség vagyonszövetségként és munkaszervezetként is működött, addig a több falut magába foglaló szék

közösségi birtokkal csak ritkább esetben bírt, és a termelésben inkább csak oltalmazó, semmint szervező szerepet töltött be.⁴⁷ A kötet az 1650 és 1750 közötti évszázadot mutatja, képet nyújtva a birodalmi politika regionális lecsapódásáról. Annak a történetírói ars poeticának is beillő gondolatnak a jegyében született, mely szerint „a kelet-európai történelem nagy fordulatának éveiben, míg a kászonszékiek világgraszoló nagy győzelmek és vereségek tanúi voltak, otthon, falvaikban tovább zajlott az élet”.⁴⁸ Kászonszék kiválasztásának gyakorlati okai voltak: „a »szegelet föld« néhány falujának pár ezernyi lakója”⁴⁹ Háromszéknél, Udvarhelyszéknél, Marosszéknél vagy akár az egész Csík-, Gyergyó- és Kászonszéknél alkalmasabb a széki intézményt kutató munka megkezdéséhez. A kötet megírásához felhasznált legfontosabb források a népesség-számbavételek és a széki jegyzőkönyvek voltak. A *Kászonszéki krónika* Mályusz Elemér népiségtörténeti programjával, illetve az általa szerkesztett sorozatokban⁵⁰ megjelent kötetekkel rokonítható.

Némiképp Imreh Istvánnak a madéfalvi veszedelem jegyzőkönyvét közreadó kötete is kapcsolódik a fent említett munkákhoz, hiszen ebben az önrendelkezést hosszú távon felemésztő határőrség megszervezését övező konfliktus iratanyaga került feldolgozásra.⁵¹ Mint ahogyan azt a kötet bevezető tanulmányában írta „ekkor Madéfalván, a 18. század második felében egy tágabb keretben zajló folyamatról van szó. Olyanról, amelynek alapkövetelménye a szerkezetmódosítás.”⁵² Az Imreh István utolsó könyveként megjelent *Erdélyi eleink emlékezete*⁵³ című, 1990 és 1999 között publikált tanulmányokból összeállított kiadvány hangsúlyos része is a székely parasztság problematikájával foglalkozik. Ezt követően életművét lezártnak tekintette. Mint ahogyan azt egy Kovách Gézának küldött levelében írta: „újabb nagy terveim, hatalmas teljesítmény-elképzeléseim, világrengető elgondolásaim nincsenek. Nem futja az üzemanyagból. Vagyis hát a lélek még ugyan kész volna, de Imreh Pista erőtlen. Nem panaszként írom, mert nevetve és érdeklődve figyelem, mi is megy végbe az ember fiában.”⁵⁴

KOLLEKTÍV/KULTURÁLIS EMLÉKEZET VERSUS (?) TÖRTÉNELEM

Jan Assmann *A kulturális emlékezet* című könyvében⁵⁵ Maurice Halbwachs történelemről és kollektív emlékezetéről képviselt álláspontját a következőképpen interpretálja: „Halbwachs nézetei szerint a csoport olyan alakban jeleníti meg a múltját önmaga számára, amelyben mindennemű változás kizárva. Az embernek erről eszébe jutnak a Claude Lévi-Strauss által »hidegnek« nevezett társadalmak jellemvonásai. A változás homályba borítása csakugyan olyan központi szerepet játszik a Halbwachs-féle kollektív emlékezetben, hogy ellenfogalomként minden további nélkül a »történelmet« állíthatja szembe vele. Halbwachs szerint a »történelem« a kollektív emlékezettel pontosan ellentétes módon működik. Emez csakis a hasonlóságot és a folytonosságot tartja szem előtt, míg amaz kizárólag a különbségeket és a folytonosságon esett szakadékokat észleli. Először is, a kollektív emlékezet a csoportot »belülről« lája, és múltjának olyan képét igyekszik elébe tárni, amelyben alakulásának minden állomásán magára ismerhet, vagyis amely a mélyreható változásokat ily mód elhomályosítja, míg a »történelem« ábrája épp az ilyen változásmentes korokat burkolja sötét »üres« intervallumok gyanánt, és mindössze azt hagyja történelmi tényként érvényben, ami folyamat vagy esemény lévén változást mutat. Másodszor, a csoportemlékezete – mint már említettük – a saját történelem és a benne meg-alapozódó sajátos jelleg minden egyéb csoportemlékezettől való különbözőségét hangsúlyozza, a történelem viszont minden ilyen különbséget elsímít, és a különb-különb csoportemlékezetek tartalmazta tényeket egy tökéletesen egynemű történeti térben szervezi újra, amelyben nyoma sincs páratlanságnak, hanem minden mindennel összevethető, minden egyes történet a többihez kapcsolható, főként pedig minden egyformán fontos és jelentős. Mert hiszen számtalan kollektív emlékezet létezik, de csak egyetlen történelem, amely a csoportra, identitásra, sajátos viszonyítási pontokra vonatkozást mindenestül kiiktatja, és a múlt »identitás tekinte-

tében absztrakt» ábráját rekonstruálja. Ezen az ábrán – Ranke szavával éve – minden »egyformán közvetlenül viszonyul Istenhez«, »csoporttételtől független« lévén, amely mindenkor az önmagára vonatkoztatás pontosságát mutatja. A történész ellenben, aki mentes az efféle lojalitástól és érintettségtől, »objektivitásra és pártatlanságra hajlik«.»⁵⁶

Nyilvánvaló, hogy Halbwachs a történelem egy olyan pozitívista fogalmát írja körül, amelytől a posztmodern történetírás elhatárolódott. A megkülönböztetés azonban Assmann véleménye szerint ettől még releváns, ugyanis mint írja „a kortól és érdekektől való függés dacára Hérodotosz óta mégiscsak létezik »elméleti kíváncsiságból« és tiszta megismerésvágyból fakadó foglalatосkodás a múlttal és ez világosan elkülönül a múlthoz viszonyulás olyan formáitól, amelyeket az emlékezés kultúrájának nevezünk, s amelyek mindenkor az emlékező csoport identitásához kapcsolódnak”.⁵⁷ A következőkben amelletт érvelek, hogy Imreh István székeley faluval kapcsolatos, tudományos igényű munkái⁵⁸ részben szocializációja és személyisége, másrészt pedig a tágabb kontextus miatt – Halbwachs és Assmann perspektívájából – sokkal inkább a kollektív, illetve a kulturális emlékezet, semmint a történetírás „rankei típusának” reprezentánsai. Mindezzel a „kollektív emlékezet” és a „történetírás” éles szembeállításából eredő konfúziókat, azaz a kollektív emlékezet és a történetírás között átfedéseket szeretném illusztrálni.

Az Assmanntól származó fenti idézet szerint a csoport „belülről látása” s ilyenként a múlt csoportos identitáshoz kötődő interpretációja a kulturális emlékezet egyik fontos ismérve. A Tamási Áront idézve magát előszeretettel „székeley ágon magyarnak született”-ként jellemző Imreh István székeley parasztság és faluközösség iránti tudományos érdeklődése, ha nem is származásának és háromszéki falvakban töltött gyermekkori éveinek egyenes következménye, semmiképpen nem függetleníthető korai életszakaszának élményvilágától.⁵⁹ A Kolozsvári Unitárius Kollégiumban (1930–1934) és a Brassói Felső Kereskedelmi Iskolá-

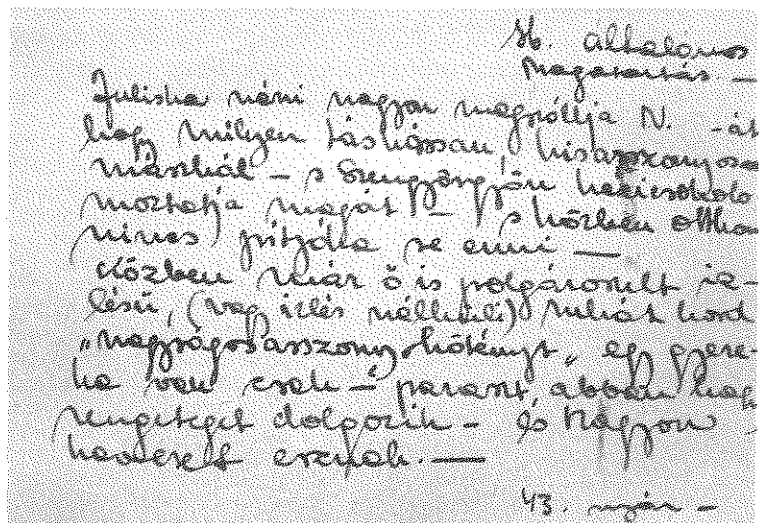
ban (1934–1938) eltöltött évek számára többek között a népi mozgalommal és a román monografikus szociológiával való első találkozást jelentették, 1940 és 1944 között pedig egyetemi hallgatóként maga is falukutatóvá vált. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának hallgatójaként vett részt 1943-ban a „Dimitrie Gusti legnagyobb magyar tanítványaként” emlegetett Venczel József irányításával zajló bálványosváraljai (Szolnok-Doboka vármegye, ma Kolozs megye) falukutatáson.⁶⁰ A váraljai kutatás módszereit⁶¹ az 1940-es

Idősebb Imreh István a család sepsibodoki vegyeskereskedése előtt 1940 körül.

évek elején végzett sepsibodoki kutatásai során is alkalmazta. Az itt végzett terepmunka eredményeire majd minden székely faluval kapcsolatos írásában visszautalt, céduláit pedig haláláig kolozsvári dolgozósobájában őrizte. Ezáltal tehát tudományos munkáiban az empiria mellett szociografikus elemek és egyéni élettapasztalatai is helyet kaptak.⁶²

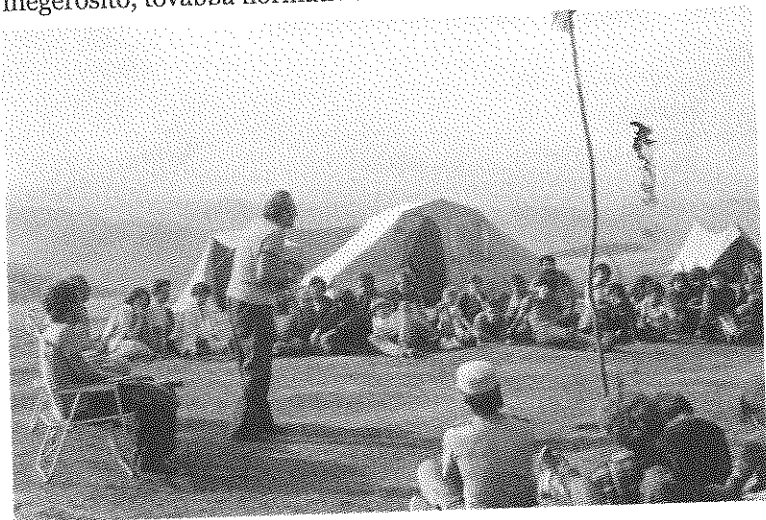
A kisebbségbe került erdélyi magyarság körében az 1930-as évekre a népszolgálati eszme általános érvényűvé vált.⁶³ Mestereihez (mindenekelőtt Venczel Józsefhez) és kortársaihoz (például Mikó Imréhez) hasonlóan a közösségi elköteleződést hivatásának tekintő Imreh István számára a személyes érdek mindenáron való érvényesítése éppoly idegen volt, mint a l'art pour l'art típusú gondolkodás.⁶⁴ „Ebben [ti. a népszolgálati – B. N.] a cselekvési modellben az elitnek társadalmi kötelezettségei vannak. Az »egyéni« megnyilatkozások csak akkor jogosultak, ha egy valamilyen tágabb, a közösség számára hasznos eszme-

Imreh István sepsibodoki céduláinak egyike.

rendszerhez igazodnak.”⁶⁵ A „tisztá megismerésvágyból fakadó foglalatosság a múlttal” tehát már kisebbségi helyzetéből adódóan is távol állt Imreh István történetírói ars poeticájától.

Ifjúkori éviben Imreh István a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének székelyudvarhelyi vándorgyűlésén felszólalóként, majd a Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetének alapító társelnökeként aktív közéleti szerepet vállalt. 1948 után élete végéig tanárként és kutatóként próbált hatást gyakorolni.⁶⁶ Az elkötelezett tudományművelés igényét a kötelező érvénnyel bíró történelmi materializmus is felerősítette, mi több, a „pártatlanság” pártállami keretek között filológiai értelemben is üres kategória. Adott körülmények között Imreh Istvánnak az erdélyi magyar szociográfia és szociológia újjáélesztéséért folytatott tevékenységét⁶⁷ és agrártörténeti munkáit elsősorban társadalompolitikai célok mozgatták,⁶⁸ a székely faluközösség múltjának feltárásához pedig „önismereti” s ilyenként identitás-megerősítő, továbbá normatív funkció társult. Ezen célok betelje-

Imreh István szabadegyetemi előadása az 1980-as évek környékén.

süléséhez a Kriterion Könyvkiadó szélesebb közönséget megcélzó kiadói programja,⁶⁹ Imreh István publicisztikai tevékenysége, továbbá egyaránt nagy népszerűségnek örvendő előadásai is hozzájárultak.⁷⁰

Imreh István a *Kászonszéki krónika* első mondataiban fejtette ki, hogy „a hajdani kászoniak életét, sorsát felidézve, magyar nemzetiségi önismeretünk igényét kívántuk szolgálni. Valljuk, hogy a teljességre, épségre törő emberi életnek nélkülözhetetlen eleme a valóságot tükröző, csonkítatlan történeti tudat. Szükségünk van rá azért is, hogy ne a gyökértelenség, az otthontalanság bizonytalanságával éljünk. Fel kell tárunk múltunkat, mélyre kell fúrunk, hogy felfakadhassanak önértéktudatunk forrásai, azok, amelyek – a mesebeli életvívéhez hasonlatosan – segíthetnek újjászületetté varázsolni bennünket, akiket hosszú idő óta sorvaszt a kisebbségi létbe taszítottság, gyötör a megalázottság.”⁷¹

Ami a normatív funkciót illeti, Imreh István számára a „rendtartó” és „törvényhozó székel falu” szociális és erkölcsi vonatkozásban volt követendő modell. Habár tudatában volt annak, hogy az „ősi” szokásrend ellen lázadni nehéz, és a közösségből kivetettek sorsa sem irigylésre méltó, az egymásért való felelősségvállalás faluközösségre jellemző vonását feljebbvalónak tartotta ennél. Meggyőződése szerint „a rendkívül súlyos életviszonyok, a mostoha sors szorításában nehéz lett volna helyállni, szabadabban lélegzetet venni, ha a székel székek lakója a szorongásokkal teli napokat magárahagyatottságban és nem társultságban élte volna át. A közösségtudat, a szolidaritásvállalás így tette a gyengét erőssé és másokhoz kapcsoltságában az elmagányosodástól menekedett.”⁷² Nyilván nem írhatta volna ezt akkor, ha ő maga nem ebből a környezetből származott volna, illetve nem írta volna akkor, ha nem azonosult volna messzemenően a falutörvényekben foglalt értékrenddel. Mélyről jövő kitárulkozás volt részéről, amikor egy a 2000-es évek elején készült interjúban arról beszélt, hogy egész élete a közösséghez való tartozás utáni törekvésekből állt.⁷³ A társadalmi szakadék elmélyülé-

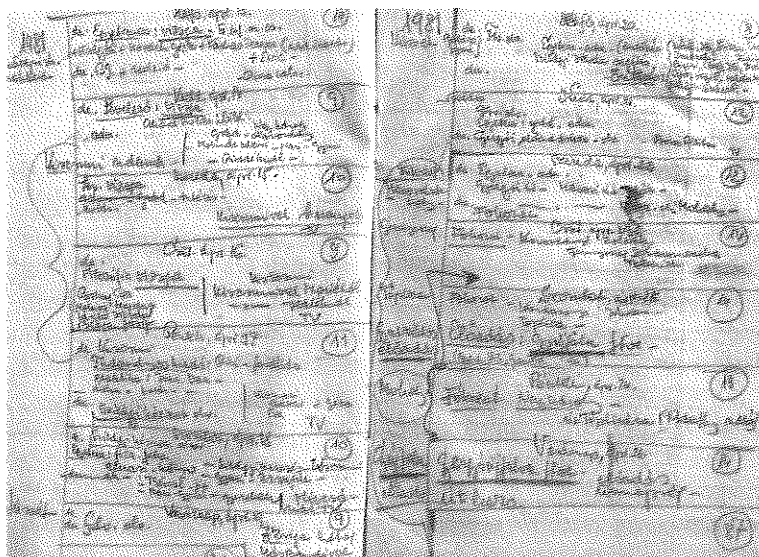
se mellett a közösségi életforma alkonya lehetett az oka annak, hogy az 1989-es rendszerváltást követően gyakran mondogatta: „nem jó felé megy a világ.”⁷⁴

Miután minden értelmezés valaminek az áttétele is egyben,⁷⁵ vagyis a megismerés nemcsak a megértés tárgyától, hanem a folyton változó regiszterek⁷⁶ paramétereitől is függ,⁷⁷ Imreh István művei mellett, azok recepciójáról is érdemes szólni. A történész által feltárt rendtartó és törvényhozó székely falut kortársai a jelen számára követendő modellnek tekintették. Ez az egyes művekről született recenziókból is látszik, de főként az örökségesítés (*patrimonialisation*) folyamatába illeszkedő példák illusztrálják.⁷⁸ Az alábbi két eset az értelmezés időben változó regisztereit is szemlélteti.⁷⁹ Míg Ceușescu Romániájában a gyermekújfalusiak a törvényhozó székely falu önrendelkezési jogát tartották megünneplésre érdemesnek, 2010-ben a globalizáció árnyoldalait szem előtt tartó Független Ökológiai Központ természetvédői számára a rendtartó székely falunak a fenntartható fejlődés szolgálatába állítható törvényei tűntek példaértékűnek.

Imreh István *A törvényhozó székely falu* bevezetőjében írta, hogy „Gyergyóújfaluban 1981. április 26-án azért sereglett egybe sok száz ember, hogy azokat az ősoket ünnepelje, akik négyszáz évvel azelőtt írásba foglalták a falu szokásjogi normáit, megszavazták a falu törvényét. A múltidéző előadásokat hallgató, az ősi táncokban, dalokban gyönyörködő újfalusiak ezen az egyedülálló évfordulón ugyanakkor az első ránk maradott írásos székely falutörvény megszületésének ünnepét is megülték, a háromszéki Zalánnal vetélkedve az elsőségért.”⁸⁰ A gyergyóújfalusi ünnepség révén először került sor a „törvényhozó falu” megünneplésére, s ebben Imreh István munkásságának oroszlánrésze volt. 1948 és 2002 között vezetett munkanaplójából az is kiderül, hogy a népiünnepélyen ő maga is jelen volt.⁸¹

A székely falutörvények normatív funkciója kapcsán – mely az identitás erősítésének céljához hasonlóan a rendszerváltást követően, a korábbi művek recepciójától nem függetleníthető módon,

még inkább felerősödött⁸² – egy másik példa is idézhető. Az 1998-ban létrejött budapesti Független Ökológiai Központ⁸³ 2011-ben Imreh Istvánnak *A rendtartó székely falu* című művét 1000 példányban jelentette meg. Az alapítvány 2010-es évi tevékenységének beszámolója szerint a kötet „a maga nemében páratlan módon mutatja be, hogyan gazdálkodtak fenntartható módon a saját erőforrásaikkal a székely falvakban”.⁸⁴ Ezek fényében nem meglepő, hogy a könyv újbóli megjelentetésére a „környezeti nevelés” program keretében került sor, az alapítvány munkatársainak véleménye szerint hozzájárulva egyben a „fenntartható közösségek” és a „részvétel a környezetpolitikában” nevű programok beteljesítéséhez is.⁸⁵ A „hasonmás” kiadás egyébként iskolapéldája a recepcióelmélet Hans Robert Jauss által *experimentum crucis*ának nevezett azon tételének, mely szerint „az ismétlés időbeli távolságában a megismételt nem identikus”.⁸⁶

Részlet Imreh István munkanaplójából.

A kollektív vagy kulturális emlékezet másik ismervét Halbwachs nyomán Assmann a változásokkal és törésekkel szemben a kontinuitást előtérbe helyező műltreprezentációkban vélte felfedezni. Imreh István a társadalomtudományok felől, a jelen viszonyainak megértése céljával közelített a történelemhez.⁸⁷ Venczel József és Dimitrie Gusti hatása alatt formálódva és a „szociológiai parallelizmus”⁸⁸ elvének alkalmazásával jutott el a „történelmi kerettényező” vizsgálatához. Szociológiai és néprajztudományi eszközöket is integráló kutatási módszere alkalmas volt a lassan változó gazdasági és társadalmi struktúrák, a hétköznapi története, illetve a székely faluközösségeknek az önrendelkezést „ősi” formák továbbörökítésével konzerváló történetének feltárásához. A „változásmentes korok” kutatására utalt Szabad György is, amikor Imreh István *Erdélyi hétköznapiak* című könyvéről írt ismertetésében kissé patetikusan megállapította, hogy „festőnek a fehéret, történésznek a csendet a legnehezebb felidéznie”.⁸⁹

Végül Imreh Istvánnak a székely faluközösség múltját feltáró munkáira a „kollektív”/„kulturális emlékezet” fenti idézetben szereplő azon tulajdonjegye is ráillik, mely szerint az a sajátosság kidomborítására törekszik a szélesebb körben is jellemző közös jegyek kiemelése helyett. Imreh István „félve valaminő újromantikus szemléletmód akaratlan ébresztésétől”⁹⁰ és eleget téve a hatalom azon elvárásának, mely a magyarulakta régiók elszigetelt vizsgálatát helyett a román vidékekkel való összehasonlító elemzését támogatta, szinte minden falurendtartásról szóló írásában hangsúlyozta, hogy a székely falutörvények nem egyedülálló, nemcsak a Székelyföldre jellemző „népi alkotások”, hanem a fejlődés egy adott pontján máshol is megtalálható képződmények voltak.⁹¹ Népszerűsége és székely falutörvények miatt érzett büszkesége azonban olvasói és hallgatósága körében mégis a kizárólagosság képzetét táplálta. Ez az oka annak, hogy az 1989-es rendszerváltást követően Imreh István szükségét érezte a félreértés eloszlatásának. „Súlyos felelősség terhel bennünket, histori-

kusokat azért, hogy nem hangsúlyoztuk, nem mondtuk, írtuk, hirdettük eléggé azt az igazságot, hogy a partikuláris székel normarend valójában európai, magyarországi, erdélyi forma, nem kuriózum, nem páratlan csoda, hanem egy feudális strukturális jellegzetesség itteni tartósabb fennmaradása. A középkori, újkor eleji európai fejlődésnek ugyanis törvényszerű meghatározó vonása, hogy az országok, a nagyobb területi egységek valójában kis tartományok, régiók laza konglomerátumai voltak. Európa tele volt ősi szokásjogot őrző völgyekkel, hegyhátakkal, fennsíkokkal, tradíciók, privilégiumok jussán saját artikulusaikra, paragrafusaikra hagyatkozó és esküvő embercsoportokkal” – nyilatkozta 1992-ben.⁹² Egyébként jellemző, hogy míg 1989 előtt az öngazgató székel falu kapcsán román és szász, esetleg német példákra hivatkozott, a rendszerváltás után Székelyföld erdélyi, magyarországi és európai beágyazottságát hangsúlyozta.

KONTRAPREZENTIKUS VAGY/ÉS AMBIVALENS DISKURZUS

A jelen társadalmi és politikai valóságával ellentétbe kerülő kulturális emlékezetet Gordon Theißen nyomán kontraprezentikus emlékezetnek nevezzük.⁹³ Az Imreh István által megalkott történeti diskurzus az államszocialista jelen valóságával kontrasztba kerülve a befogadók körében többletjelentést kapott. A „sorok közötti” olvasás igénye az „idegen” hatalom mindenre kiterjedő ellenőrző funkciója miatt az erdélyi magyar közösség számára egyfajta „elvárási horizonttá” vált.⁹⁴ A Sütő András drámáitól és Kányádi Sándor költeményeitől „megrészegülő” közönségről nehéz elképzelni, hogy a „rendtartó” és „törvényhozó székel falut” nem egyfajta tiltakozási aktusként értelmezte.⁹⁵ A „kettős olvasat” azonban szerzői szándékkal is találkozott, hiszen egy koherens személyiség kialakítása miatt a hatalom által ellenőrzött nyilvános tér és a magánszféra közötti feszültség feloldása természetes igény volt. Ezt szolgálta a Lőrincz D. József

által „ambivalens diskurzusnak” nevezett, cenzúrárt kijátszó kommunikációs stratégiák alkalmazása.⁹⁶ A szerző és olvasó közötti „összekacsintás” pedig ismételten az önmagáért való megismeréssel kerül ellentétbe.

Nicolae Ceaușescu 1965-ös hatalomra kerülését követően, miközben Románia egyre inkább eltávolodott a Szovjetuniótól, és gesztusokat tett a nyugati hatalmak irányába, a Román Kommunista Párt intézkedéseket foganatosított a társadalommal való kiegyezés érdekében. Ez nem változtatott a rendszer jellegén, de javított a gazdasági helyzeten, pozitív irányba mozdított az általános közérzeten, és javította a mobilizációs lehetőségeket. A Dej-korszak utolsó éveinek jellemzően fagyos magyarságpolitikája után a vezetés némiképp odafigyelt a magyar közösség speciális igényeire. 1968-ban került sor a pártvezetés romániai magyar értelmiségiek képviselőivel való találkozására. Az itt elért eredmények sorába tartozik többek között a Kritérium Könyvkiadó 1969-es megalapítása is. A cenzúra enyhítése néhány korábban betiltott mű megjelenését tette lehetővé, és az 1950-es években mellőzött szerzőkről is többet lehetett beszélni. Székelyföld és a székelység kiemelt jelentőséget kapott a nyitás időszakának politikai diskurzusában. A történelmi és a publicisztikai írásokban általában felerősödött a román nép oldalán harcoló székelyek témája,⁹⁷ ami kifejezetten kedvező volt a székely falu történetének kutatásával foglalatосkodó Imreh István számára. Az önrendelkezést és a közösségi életformát abszolút értéként prezentáló írások azonban az 1970-es évek végétől felerősödő asszimilációs politika és a totális ellenőrzésre igényt tartó pártállam kiépítésének kontextusában erősen kontraprezentikus jelleget kaptak. A múlt és a második világháború utáni jelen közötti feszültség azért is lehetett a korabeli olvasóközönség számára evidens, mert – amint azt az alábbi példa is szemléletli – az Imreh István írásaiban központosító és modernizáló aktorként jelen lévő Habsburg Birodalom az államszocialista hatalommal mutat a diskurzus szintjén is kimutatható rokon vonásokat.

Imreh István 1946-ban közzétett *Napszámosság vagy részesség* című cikkének⁹⁸ a földművelésügyi minisztérium 1946. szeptember 9-én közzétett részes gazdálkodást szabályozó határozata volt az apropója. A szerző értelmezése szerint „lényegében az történt, hogy a mezőgazdasági élet egy igen jelentős területén – a mezőgazdasági munkarendben – az eddig szinte kizárólagosan szokásjogi szabályok által rendezett viszonyokat az államhatalom tételesjogi szabályozása váltotta fel”.⁹⁹ Úgy vélte, hogy a törvény azon túl, hogy figyelmen kívül hagyta a szokásjogi rendet, szűkszavúsága miatt is problémás, mert „vagy azzal lehet számolni, hogy a részes munkaviszony olyanok számára is lehetetlenné válik, akik ezt nem nélkülözhetik, vagy azzal, hogy a szokásjogi forma szívósabb lesz a jogszabályoknál”.¹⁰⁰ Ezzel együtt hitt az államhatalom jó szándékában, és a felelősséget azokra hárította, akik „sorsuknál, képzettségüknél és hivatásuknál fogva” a mezőgazdasági munka- és bérleti viszonyok feltárásával tartoznak. Úgy vélte, hogy „egyedek és intézmények számára is elodázhatatlan feladat a rendelkezésre álló idő alatt a kérdés olyan értelmű tanulmányozása, amely segítségére siethet a törvényhozásnak, főként a lokális, regionális sajátságok kibontásával”.¹⁰¹

Történelmi tárgyú munkáiban a Habsburg Birodalom 18. század második felében felerősödő modernizáló és központosító törekvéseivel szemben már kevésbé volt jóhiszemű. Osztotta a népi írók egy részének a „parasztéletforma csődjéről” megfogalmazott nézeteit, és vallotta, hogy az, ami 1848–49-ben valósult meg, és új korszakot nyitott a faluközösség történetében, az számára széthullást hozó volt, de a fejlődést, az új polgári társadalom kialakulását szolgálta.¹⁰² Miközben az átalakulás szükségességével tisztában volt, korszerűsítést szolgáló rendeleteknél az önrendelkezés jogának érvényesülését tartotta fontosabbnak. Elsődleges volt számára, hogy miközben a szokást a közösségi akarat tartotta fenn, a rendeletet kényszerrel állították a hagyomány helyére. Ebből adódóan a reformok eredményességét az

1946-os, részes gazdálkodást szabályozó határozat kimeneteléhez hasonlóan látta. „Csődhelyzetet teremtett az, hogy míg egyfelől a helyi, népi sajátosságok, a falutörvények virágoskertjének sokszínű tarkasága nem szűnt meg, másfelől a határőrtiszti kis körzetek, nagyobb tájegységek, Cantos Commandók a hagyományos formákat bontogatva, módosítva, megváltoztatva még bonyolultabbá, szövevényesebbé tették a népi együttélés alapsejtjének, a falunak a normarendszerét” – írta.¹⁰³

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy Imreh István székely faluval kapcsolatos írásaiban a kollektív, illetve a kulturális emlékezet Maurice Halbwachs és Jan Assmann által meghatározott főbb jellemvonásainak jelenlétére rámutassak. Az okokat Imreh István szocializációjában, illetve a második világháború utáni társadalmi, politikai valóságban véltem felfedezni. A székelységhez és ezen belül is a székely paraszti társadalomhoz való kötődés miatt Imreh István történészként nem tudott és a monografikus szociológia, illetve a népi szociográfiák példáját követve nem is akart kívülállóként közelíteni. Az elkötelezett tudományművelést felerősítette az államszocialista hatalom totális ellenőrzésre igényt tartó jellege is, melynek következtében másokhoz hasonlóan Imreh István is törekedett saját értékeit a nyilvános térben megjeleníteni. Mindezek révén, ha a szövegek referenciális hitelessége meg is maradt, az Assmann által a történetírás jellemzőjévé avatott „elméleti kíváncsiságból és tiszta megismerésvágyból fakadó” történetírásról nyilván nem beszélhetünk. Ez azonban nem Imreh István elméleti és módszertani tekintetben is úttörő munkásságának, illetve a környezetében alkotó történészek szakszerűségét kérdőjelezi meg, hanem a „történelem” és a „kollektív” „illetve kulturális emlékezet” szembeállítására kapcsán vet fel kérdéseket. Amennyiben a történetírástól – a tanulmány mottójában is szereplő – normatív és formatív funkciót a kollektív/kultu-

rális emlékezet javára elvitatjuk, az előbbi a jelen és a „közösség” számára érdektelenné, hiteltelenné¹⁰⁴ válik. Ez az oka annak, hogy amit egyik oldalról az objektivitás és pártatlanság elvén esett csorbaként értelmezhetünk, az 1980-as évek magyarországi történetírói számára az „erdélyi magyar történetírói iskola” elismerő szavakkal méltatott erénye volt.

JEGYZETEK

1. Benda Gyula: *Imreh István: Erdélyi hétköznapiak; Egyed Ákos: Falu, város civilizáció.* In: *Ráday gyűjtemény évkönyve 1980.* Bp., 1981. 336.
2. Hajdú Lajos: *Imreh István: Erdélyi hétköznapiak.* Állam és igazgatás 1981. 1. sz. 91, 92.
3. Lásd Philippe Lejeune: *Gide és az önéletrajzi tér.* (Ford. Bárdos Zsuzsanna) In: *Uő: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásai-ból.* L'Harmattan, Bp., 2003. 47–75. Az idézet a 47. oldalról származik.
4. Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája.* Egyetemi jegyzet. Kri-za János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajzi és Antropológia Tan-szék, Kvár, 2011. 23.
5. Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a fe-u-dalizmus utolsó évszázadaiból.* Bev. tanulmánnyal és jegyzetekkel közlé-teszi Imreh István. Kriterion, Buk., 1973. (A továbbiakban Imreh 1973.)
6. Imreh István: *A törvényhozó székely falu.* Kriterion, Buk., 1983. (A továb-biakban Imreh 1983.)
7. Imreh István irodalmi munkásságához lásd *Imreh István irodalmi mun-kásságának könyvészete.* Összeállította Károlyné Domajdi Jolán. In: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár., 1999. (A továbbiakban Kiss szerk. 1999.) 537–555.
8. Imreh István 1948 és 1950 között a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Köz-gazdaságtudományi Karának gazdaság- és jogtörténetet előadó tanáraként működött, 1950-től 1983-ig pedig a Bolyai, majd a Babeş–Bolyai Tudo-mányegyetem egyetemes új- és jelenkortörténet előadója volt. Úgyneve-zett „speciális szemináriumokat” is tartott, melynek keretében alkalma nyílt saját kutatási eredményeiről is beszélni diákjainak.
9. Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára. Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihai Ella néprajzkutató iratai. 8 doboz. 13a tétel. Imreh István személyi dossziéja. Imreh István Tárkány Szücs Ernő-nek küldött újévi köszöntője. Év nélkül. Jellemző, hogy a köszöntő kép-mellékleteként Imreh István egy székely falutörvénykönyvről készített fényképet ragasztott be.

10. Az idézet a következőképpen folytatódik: „Székely falutörvényeket elsősorban, de más is, amibe ők beszélnek önmagukról.” Hermann Ottó Múzeum – Miskolc. (A továbbiakban HOM.) Wellmann Imre kéziratgyűjteménye. Imreh István Wellmann Imrénék küldött levele. 1970. márc. 23.
11. Lásd Wellmann Imre: *Földközösségtől faluközösségig – kutatások és feljegyzések Tagányi Károlytól Imreh Istvánig*. Etnographia 1989. 1–4. 278–302. (A továbbiakban Wellmann 1989.)
12. A faluközösség jelentőségének és a falutörvények forrásértékének felismerését Tagányi Károly munkássága mellett Connert János írásai, továbbá német, szász és román példák is ösztönözték. Imreh Istvánra azonban mások is hatással voltak. Közülük kiemelhető Wellmann Imre, akinek Imreh István egy 1968-ban kelt levelében a következőket írta: „a negyvenes években – egyetemi hallgatóként – szociográfuskodtam, gyűjtöttem az anyagot a székely közbirtokosságok történetéhez, s külön is falum, a háromszéki Sepsibodok közerdeinek, közlegelőinek históriájához. Akkoriban jelent meg Kolozsváron a professzor úrnak parasztnépünk múltjának feltárásáról írott cikke, s került kezembe a Domanovszky-emlékkönyv. Nehéz megfogalmaznom milyen sokat jelentettek számomra. Ráirányították figyelmemet a faluközösségre mint társadalmi alakulatra és a paraszti írásbeliségre; hiszen a székely parasztság tovább őrizve szabad voltának maradványait, szervezetét is tovább tarthatta fenn, vagy építhette ki, s így írásos emlékeket is örökíthetett ránk. Kerestem a közbirtokossági jegyzőkönyvek őseit. Gondos falusbíróknál, nem egy faluháza padlásán találtam is székely falujegyzőkönyveket, főleg a 18. század végéről és a 19. század elejéről valókat. Sikerült eléggé sokat összegyűjtenünk és levéltárakba menekítenünk. A falut nyomozva, új források után kutatgatva jutottam el sok olyan mezőgazdaság- és parasztságtörténeti kérdéshez, amelyeknek a vizsgálata sok-sok örömet okozott és a szolgálat tudatának jóérzésével is gazdagított. Nehezen tudom megfogalmazni, mit is kell megköszönnöm. Régóta érzem azonban, hogy tartozom, s hogy adós voltomat tudtára kell adnom annak, aki egy útkereső életszakaszban útravalóval megsegített. Amit azóta is kaptam az íásaiban, azt cédulák őrzik vagy beépültek, az indítással egyetemben, abba a néhány írásomba, amelyek megszülettek és meg is jelenhettek. Sokszor szerettem volna mindezt elmondani és igen örülök, hogy a kedves fiatalok alkalmat adtak rá.” HOM Wellmann Imre kéziratgyűjteménye, Imreh István Wellmann Imrénék küldött levele. 1968. dec. 9.
13. Lásd Imreh István: *A székely faluközösség alkonya*. Akadémiai Értesítő – Magyar Tudomány 3. sz. 256–266.
14. Vö. Pierre Bourdieu: *Az életmű magva*. (Ford. Rosta Gergely) Korall Tavaszi-Nyár. 247–265; K. Horváth Zsolt: *Az élettrajzi térről*. Korall 2011. 44. sz. 146–154.

15. Vofkori Mária: *Imreh Istvánról*. In: Csetri Elek – Egyed Ákos – Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kvár, 2004. 325.
16. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. (A továbbiakban RL.) Benda Kálmán irathagyatéka. C/104. 64. doboz. Imreh István Benda Kálmánnak küldött levele. 1975. április 16.
17. „1957. április 20-án azt írtad: »bizonyára továbbra is foglalkozol a falutörvényekkel? Újabban még öt kerül elő: Szentiván és Laborfalva (1717–1719), Papolc (1759), Alsócsertáton (1763), Szemerja (1771) és Márkosfalva (1774) falutörvényei«. Eddig az idézet. Hálás szívvel emlékezem arra is, hogy elküldted nekem az ezekből pástorlásra vonatkozó részeket. (1959-ben az *Agrártörténeti Szemlé*ben meg is jelent, csak akkor az még nem jelent meg nyomtatott formában a sokszorosított folyóirat-számból nekem is csak egy vagyon. Ezért nem küldtem neked.) A kérésem az volna, ha felbérelnél, bérfizetés fejében, valakit, hogy másolja le őket, s ha azóta még előkerült volna újabb, azokat is, mert: azzal a reménytelennek tűnő gondolattal küzdök, hogy hátha egy csokorra valót ki lehetne adni. Nagy reménykedő vagyok ugye? Viszont addig zörgetek, amíg megnyitattik. Az új kiadónál, a Kriterionnál arról is szó esett, hogy a székely faluközösségről is megjelenhetne talán egy könyv. Míko Imre is biztat. Zsiga [ti. Jakó Zsigmond – B. N.] is serkentget, így megint előszedtem a »Faluközösség« címet viselő cédulásdobozomat. Csíkból ígértek falujegyzőkönyvet, Háromszék a leggazdagabb. Udvarhelyszékre le kell mennem, mert ott is van – esküdni mernék rá, legfeljebb nem levéltárban. Így tervezgetek megint. Régi álmom ez, s hátha nagyapaként megvalósulna. A te nagyszerű gyűjteményedre én már céduláztattam. Ha viszont neki-buzdulok, akkor megint látnom kell minden darabot, s végig kell vinnem azt, amit elkezdtem valamikor. Jóska lelkem. Én »esmént« kérek. Írd meg nekem légy szíves, vagy üzend, ha jönne valaki, hogyan dolgozhatnék ezzel a nagy anyaggal. Mert a legegyszerűbb megoldásban (lemegyek, és a nyáron kivégzem) nem merek bizakodni. Sőt, biztosnak látszik, hogy erre nyáram nem lesz. Kölcsönzés, fényképezés? Az előbbi jobb volna. Nagy az anyag.” Keltezés nélkül. Árvay Katalin tulajdonában.
18. Imreh István a későbbiekben gyakran hangoztatta, hogy „nem történész az, aki a saját szülőföldről, saját falujáról le nem írt legalább húsz sort”. Gyöngyössi Gábor: *Milyen a székely ember?* Beszélgetés Imreh Istvánnal. *Napjaink* 1988. 2. sz. 32–33.
19. Imreh István: *Tanulások egy falu életéből*. Március 1943. 4. sz. 5–6. (A továbbiakban Imreh 1943.)
20. A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségéről lásd bővebben Both Noémi Zsuzsanna: *Diákélet a visszacsatolt Erdélyben*. *BBC History* 2016. 5. sz. 72–75.

21. A „communitás” fogalmát itt még Imreh István nem használta, a későbbiekben azonban fontos és gyakran használt kifejezésévé vált. Mindazokat a tényezőket beleértette, amelyek a falut közigazgatási egységnél többé, a falu lakóit pedig közösséggé tették.
22. Imreh 1943. 5.
23. Uo.
24. Erdélyi Múzeum-Egyesület (a továbbiakban EME). Imreh István kézirat-hagyatéka. 17. doboz, 217. tétel. Székely közbirtokosságok. Doktori dolgozat. A disszertáció megjelentetésére nem került sor, azonban Imreh Istvánnak a 1940-es évek második felében publikált írásai nagyrészt erre támaszkodnak.
25. Lásd Wellmann 1989. 278–302.
26. Tudniillik meglátása szerint a földközösség időszakában „a közösség javaiból az egyénre eső rész a legszociálisabb módon, az egyén szükséglete arányában változott”. EME, Imreh István kézirat-hagyatéka. 17. doboz. 217. tétel. Székely közbirtokosságok. Doktori dolgozat. 89.
27. Uo. 125.
28. Lásd Imreh István: *A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon*. Társadalomtudomány és politika 1946. 1. sz. 157–166. (A továbbiakban Imreh 1946.)
29. Imreh 1973. 33.
30. Benkő Samu: *A múltidéző titka: az élmény és a biztos tudás*. In: Kiss szerk. 1999. 9.
31. Imreh István: *Székely falutörvények*. Bev. és jegyzetekkel közléteszi Imreh István. Minerva, Kvár, 1947. (A továbbiakban Imreh 1947.)
32. Alsó Csernáton (1665, 1666, 1716), Kisborosnyó (1724) és Szotyor (1727).
33. Imreh 1947. 4.
34. Imreh 1946. 166.
35. Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején: adatok a 18. század végi és 19. század eleji székelyföldi nagybirtok gazdálkodásáról*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Buk., 1956.
36. Uo. 157. Az Imreh István történetírói munkásságára jellemző kurucos szemléletnek családi gyökerei is voltak. A családi legendárium szerint Imreh István apai ágon való nagyapja életének egy szakaszában Habsburg-ellenes konspiráció vádjá miatt került börtönbe. *Töredék Imreh István emlékeiből*. S. a. r. Vofkori Mária. Korunk 2014. 12. sz. 88.
37. Uo. 144.
38. Imreh István ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a székelyföldi jobbágyság helyzete az Erdély más részein élő jobbágysághoz viszonyítva jobb volt.
39. Böződi György: *A székely úrbéresek és a székely örökségföld kérdése*. Igaz szó 1956. 9. sz. 1337–1344.
40. Imreh István: *Válasz Böződi Györgynek*. Igaz Szó 1956. 11. sz. 1666–1670.

41. Pataki József: *Eredmények és feladatok a székelyek történeti múltjának feltárásban*. Korunk 1957. 2–3. sz. 329–334.
42. Erre az érdélyiek mellett magyarországi kutatóktól is kapott biztatást. A *Székely falutörvények* megjelenését követően Imreh István későbbi visszaemlékezése szerint Szabó István Debrecenből üzent meg neki, hogy „jó úton jár, de végig kell mennie azon”. A *székely történet kutatása nem jelent elkülönülést*. Beszélgetés Imreh Istvánnal. Aetas 1995 1–2. 235.
43. Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakából*. Kriterion, Buk., 1979. 9–133.
44. Imreh 1983. 16.
45. Imreh István: *Székelyek a múlt időkben*. Magvető, Győr, 1987.
46. Imreh István – Pataki József: *Kászonszéki krónika 1650–1750*. Európa–Kriterion, Buk.–Bp., 1992. (A továbbiakban Imreh 1992.)
47. Uo. 6.
48. Uo. 27.
49. Uo. 6.
50. *Település- és népiségtörténeti értekezések; Magyarság és nemzetiség*.
51. *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1764*. Bev. tanulmánnyal és jegyz. közléssel Imreh István. Kriterion, Buk., 1994.
52. Uo. 9.
53. Imreh István: *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850: társadalom és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Teleki László Alapítvány – Polis, Bp. – Kvár, 1999.
54. Békés Megyei Levéltár. Kovách Géza kézírathagyatéka. Imreh István Kovách Gézának küldött levele. 1999. aug. 2.
55. Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politika a korai magaskultúrákban*. (Ford. Hidas Zoltán) Atlantisz, Bp., 2004. (A továbbiakban Assmann 2004.)
56. Assmann 2004. 43–44.
57. Uo. 44. 25. jegyzet.
58. A tágabb politikai és társadalmi kontextus mellett nyilván az írások közzétételének médiuma is befolyásolja azok tartalmát és olvasatát. Jelen dolgozat keretében Imreh István publicisztikai írásainak elemzésére nem térek ki bővebben, azt azonban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy esetében a tudományos igényű és a népszerűsítő írások nem különíthetők el élesen egymástól. Ennek részben a Kriterion Könyvkiadó szélesebb nagyközönséget is megszólítani kívánó kiadói programja, másrészt pedig Imreh István tanulmánykötetek formájában egybefűzött, illetve beillesztett szövegrészek formájában szakkönyveiben is visszaköszönő publicisztikai tevékenysége az oka. Vö: Szajbély Mihály: *Jókai Mór*. Kalligram, Pozsony, 2010.

59. Imreh István korai éveire vonatkozóan lásd Both Noémi Zsuzsanna: *Imreh István gyermek- és ifjúkora*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Terek, intézmények, átmenetek*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Bp., 2015. 118–138.
60. Imreh István váraljai élményeiről a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének újságában beszámolót is megjelentetett. Lásd: Imreh István: *Közgazdászok Bálványosváralján*. Március 1943. 5. sz. 11–12.
61. A váraljai kutatás során használt módszereket Venczel József az ETI által 1941-ben megjelentetett *A falukutatás módszerének vázlata* című írásában foglalta össze. A sokszorosítással terjesztett tanulmány az Imreh István által szerkesztett, *Az önismeret útján* című kötetben is megjelent. Lásd Venczel József: *A falukutatás módszerének vázlata*. In: Uő. *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből*. Bev. és jegyz. ellátta Imreh István. Kriterion, Buk., 1980. 53–73.
62. Vö. Gyáni Gábor: *Empíria, ideológia és tudomány Erdei Ferenc munkásságában*. Szociológiai Szemle 2010. 4. sz. 43–60.
63. Gáll Ernő a hetvenes években a korszak terminusaival a népszolgálat fogalmát a következőképpen határozta meg: „A népszolgálat gyűjtőfogalma a mind a gazdasági, mind a kulturális felemelkedést elősegítő, a jobbító tevékenységet jelöli. Lényegénél fogva felvilágosító jellegű, morális szempontból pedig – a már említett hivatástudaton és elkötelezettségtudaton kívül – hűség és felelősség jellemzi, aki a népet szolgálja, elsősorban a dolgozók érdekeit képviseli. Ez pedig nem ritkán kockázattal, sőt áldozattal jár – tapasztalhattuk – még olyan történelmi szakaszokban is, amelyek elvileg kizárni látszottak, hogy az, aki életének értelmét a társadalmi-nemzeti haladás előmozdításában találta meg, súlyos árat fizessen ezért a választásért. A népszolgálat elválaszthatatlan felelőssége nem enged meg a tőle való menekülést, az általa diktált hűség viszont személyiségünk kiteljesedését, azonosságunk megőrzését szavatolja.” Idézi Bárdi Nándor: *A közösségi elkötelezettség kutatásáról*. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram, Pozsony, 2015. 8.
64. Bárdi Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989)*. In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006.
65. Bárdi 2015. 9.
66. Erre vonatkozóan szemléletes példa egy 1990 májusában keletkezett, Benda Kálmánnak írt levele, melyben kifejtette, hogy: „a közélet szolgálataiban csak golyóstollal felfegyverkezetten küzdök. Írtam lapoknak elmaradt emlékeztést, pár szót demokráciáról és tradícióról, múltbeli mintáról

- és egyebekről; kibeszélhettem magam Udvarhelyen, Kézdivásárhelyen, Medgyesen, Tordán, Kolozsváron Orbán Balázs uramról s elkészíthettem néhány folyóiratba való dolgozatot. S írom Kászt.” RL Benda Kálmán irathagyatéka. C/104. 64. doboz. Imreh István Benda Kálmánnak küldött levele. 1990. máj. 19.
67. Erre vonatkozóan lásd bővebben Both Noémi Zsuzsanna: *A bálványosvár-aljai falukutatás recepciótörténete*. In: Bodó Barna – Szoták Szilvia (Szerk.): *Fiatal tudomány – tudományunk fiataljai*. Külgazdasági és Külügyminisztérium, Bp., 2017. 59–79.
 68. Imreh Istvánnak a mezőgazdasági szakműveltség terjesztését célul kitűző *Falvak Dolgozó Népében* megjelent *Mezőgazdaság és történelem* című cikksorozata ezt szépen illusztrálja. Itt fejtette ki, hogy már a „polgári” történetírók némelyike által is felismert jelentőségű agrártörténet súlya és jelentősége növekvőben van, amit az magyaráz, hogy „minden olyan probléma, amely létünk alapjait érinti, kiváltja a kérdés múltja iránti érdeklődést is”, s az élelmiszerhiány éppen ilyen természetű gondja az emberiségnek. Vallotta, hogy a mezőgazdaság történetének feltárása a jelen megértéséhez visz közelebb, hiszen szilárd meggyőződése szerint „napjaink társadalma is szerves fejlődés eredménye. Nem a semmiből született. Múltja, előzménye van, s ez meghatározza. Medret kínál a jelennek és feltételeket szab a jövődönk [...] történeti műveltség hiányában könnyebb tehát hibázni, a divatot erőszakolónak elbotlani.” Imreh István: *Mezőgazdaság és történelem*. Falvak Dolgozó Népe 1968. 22. sz. 4–5.
 69. Ezt az elvet a forrásközlések során is alkalmazták. A forrásokat az aktuális helyesírási szabályoknak megfelelő átiratban tették közzé.
 70. Imreh István népszerűségét jórészt kiváló előadókészségének köszönhette. Egy 1993-ban készült interjúban Cseke Péter utalt arra, hogy Homoródszentmártonban Imreh István egy ott tartott előadásának szavait egy álló hétig „ízlelgették az emberek”, s „a kapálóban” az asszonyok mind azt hajtogatták: »Ó bárcsak egy ilyen papunk lehetne...!«” Arról persze nem szól a fáma, hogy Cseke Péter tulajdonképpen miként volt fültanúja a homoródszentmártoni kapálóban elhangzottaknak. *Bethlen Gábor a Nagy-Homoród mentén*. Imreh István kolozsvári történezzsel beszélget Cseke Péter. Honismeret 1993. 1. sz. 44.
 71. Imreh 1992. 5.
 72. Imreh 1983. 139.
 73. *Taléntum. Öncélúsgon felüli értelem*. Portréfilm Imreh István történészről. 2001.
 74. Imreh Máriával készített interjú. 2011. A szerző tulajdonában.
 75. Wolfrang Iser: *Az értelmezés világa*. (Ford. Lajos Krisztina) Gondolat – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Bp., 2004. 19. (A továbbiakban Iser 2004.)

76. „A regiszter közvetítőként szerepel, mivel meghatározott nézőpontja által lefordítja a szöveget abban a vonatkozási rendszerben, amelyben megvalósulhat a megértés.” Uo. 65.
77. Uo. 21.
78. Míg a recepció előbb említett formáját a rekonstrukciós szándék jellemzi, az örökségesítés esetében az alkalmazhatóság nagyobb teret kap.
79. „A regisztert nem kizárólag a kanonikus szerző értése határozza meg, hanem sokkal inkább azok az uralkodó elvárások, amelyek megszabják az adott szerző hozzáférhetőségét.” Iser 2004.45.
80. Imreh 1983. 7–8.
81. Imreh István munkanaplójának 1981. április 26-i bejegyzése. A leszármazottak tulajdonában
82. 1993-ban pl. Imreh István *A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban*, 1996-ban pedig *Szociálpolitika a rendtartó székely faluban* címmel tartott előadást, illetve jelentetett meg tanulmányt. Lásd Imreh István: *A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban*. In: Várkonyi Ágnes – Kósa László: *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz, Bp., 1993. 122–140; Imreh István: *Szociálpolitika a rendtartó székely falvakban*. Művelődés 1996. 11. sz. 19–21.
83. Az alapítvány, 2010-es évi jelentése szerint: „a FÖK munkatársai és önkéntesei tudatában vannak a természet nagyságának és sebezhetőségének, a korlátozott erőforrásoknak és a közösség erejének. A természet- és környezetvédelemért, valamint a közösségfejlesztésért kölcsönhatásban dolgozunk. Vizsgáljuk, keressük, ajánljuk és előmozdítjuk kistájak, városok, helyi közösségek fenntartható életének, organikus fejlődésének feltételeit. A környezeti nevelésnek kitüntetett szerepet szánva tevékenykedünk.” A Független Ökológiai Központ Alapítvány közhasznú jelentése a 2010. évről. http://www.foek.hu/rolunk/fok_kozh_2010.pdf. Letöltés ideje: 2016. jún. 6. 1.
84. Uo. 4.
85. Uo. 2.
86. Hans Robert Jauss: *A recepció elmélete*. (Ford. Kulcsár-Szabó Zoltán) In: *Uő: Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris, Bp., 1999. (A továbbiakban Jauss 1999.) 30.
87. Pál Judit: *Az erdélyi társadalomtörténet-írás helyzete 1944 után*. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni történetírásról*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2012. 44.
88. Eszerint „egy falu életében sincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna”. Imreh István: *Rendtartó, öngazgató közösségek a Székely-*

- földön.* In: Tusor Péter (szerk.): *Várkonyi Ágnes születésének 70. évfordulója ünnepére.* ELTE BTK, Bp., 1998. 417.
89. Szabad György: *A feudalizmus kori Erdély hétköznappjai.* Valóság 1980. 7. 109.
90. Imreh 1983. 41–42.
91. Imreh 1983. 41–42.
92. Imreh István: *Székely történelem – magyar történelem.* Helikon 1992. 1. sz. 4.
93. Assmann 2004. 23–24.
94. „Elvárési horizont” alatt Hans Robert Jauss a befogadók előzetes tudásából táplálkozó elvárások összességét érti, melyek lehetővé teszik és meghatározzák az új ismeretanyag megértését, valamely irodalmi alkotás értelmezését. Álláspontja szerint ugyanis „még az újonnan megjelenő irodalmi mű sem jelent információ vákuumba berobbanó újdonságot, mert előrejelzésekkel, nyílt vagy rejtett jelekkel, meghitt ismertetőjegyekkel vagy rejtett utalásokkal előre felkészíti közönségét meghatározott jellegű befogadására; feléleszti korábbi olvasmányok emlékét, határozott érzelmi állapotba hozza az olvasót, s már kezdetével várakozást kelt a »közepe és vége« iránt, majd azt később a műfaj vagy a szövegtípus meghatározott szabályai szerint fenntartja vagy megváltoztatja, más irányba tereli vagy netán ironikusan feloldja.” Hans Robert Jauss: *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja.* (Ford. Bernáth Csilla) In: Jauss 1999. 53. Jaussnál az „elvárési horizont” állandó átalakulásban lévő esztétikai kategória, véleményem szerint azonban önkényuralmi rendszerekben a történetíráshoz hasonlóan a művészeti alkotások is a propaganda, illetve a politikai ellenállás eszközeként szolgálnak, szolgálhatnak.
95. Az erdélyi magyarság „üzenet” iránti állandó igényét kortárs irodalmi példák is megidézik. Tompa Andrea *Omerta* című regényében Décsi Vilmos nevű Kolozsváron élő rózsanemesítője, a magyarországi delegáció 1958-as romániai látogatása során mondott nyilvános beszédeiről például a következőképpen medítál: „Megint elolvastam minden beszédet a lapokban. Hozzák Dejne a beszédét, Kállai, Kádár, mindenkiét, Apró Antalét is, már nem emlékszem, az melyik volt. De nem tudom úgy olvasni, hogy abba valami üzenet legyen. Inkább olyan tiszta beszéd az, csak egyféleképp lehetesen érteni, nincs területi követelés és semmi más. A román és magyar barátság az ellenforradalomban tanúsított szolidaritás óta elszakíthatatlan. [...] Volt ott egy magyar újságíró, aki beszélt velünk, a külfonvatosokkal. Szántó nevű. Őt mind kérdeztem, mit mondott, hogy kell érteni? Hátha ő jobban tudja, mit mondanak a magyarok, hogy ő jobban meg tudja fejteni az üzenetet. Csak épp nem volt semmi üzenet.” Tompa Andrea: *Omerta. Hallgatások könyve.* Jelenkor, Bp., 2017. 313–314.

96. Erre vonatkozóan lásd bővebben Lőrincz D. József: *Az átmenet képei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 68–91.
97. A korszakra vonatkozóan lásd bővebben *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája I. 1965–1974*. Összeállította és a bev. tanulmányt írta Novák Csaba Zoltán. Pro-Print, Csíkszereda, 2011; *Holtvágányon: A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Összeállította és a bev. tanulmányt írta Novák Csaba Zoltán, Pro-Print, Csíkszereda, 2016.
98. Imreh István: *Napszámosság vagy részesség*. Utunk 1946. 12. sz. 6.
99. Uo.
100. Uo.
101. Uo.
102. Imreh 1973. 32.
103. Imreh István: *Határőr katonatisztek, székbeli előljárók, falutörvények a Székelyföldön a 18. század végén*. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Paraszt-kultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp., 1994. 23.
104. Johann Gustav Droysen nyomán Wolfgang Iser írja: „A történelem magyarázata, mint egy szöveg, csak akkor válik hitelessé, ha alkalmazható, és az alkalmazás is attól függ, hogy mit értettünk meg, és mit jelenthet ez a megértés.” Iser 2004. 75.